

Bartoněk, Antonín

[Scheller, Meinrad. Die Oxytonierung der griechischen Substantiva auf -ια: Abhandlung zur Erlangung der Doktorwürde der philosophischen Fakultät I der Universität Zürich]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1954, vol. 3, iss. A2, pp. [106]-109

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101168>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

RECENSE A REFERÁTY

Meinrad Scheller: Die Oxytonierung der griechischen Substantiva auf -ia (Abhandlung zur Erlangung der Doktorwürde der philosophischen Fakultät I der Universität Zürich). Zürich 1951 (Leemann), stran 146.

Scheller se ve své studii zabývá zjevem, že v staré řečtině mají některá substantiva na -ia přízvuk na poslední slabice, jiná na slabice předposlední (*αἰτία, ἀλε σποριά*). Bylo to vysvětlováno různě — a autor na začátku své studie stručně všechny předchozí pokusy o řešení také kriticky hodnotí (str. 3—7). Především však potvrzuje závěr Vendryesův, že substantiva v -ia mají všeobecně abstraktní význam (*ἀγγελία*), kdežto podstatná jména končící na -ia jsou většinou buď konkréta (*σποργιά*) anebo kolektiva (*ἀνθρώπια*) — s výjimkou čtyř oxytonovaných abstrakt (*ἐσχάρια, σικυρία, λαλιά, παιδιά* — str. 2). Správně tedy uzavírá Sch., že obě skupiny jsou značně nejednotné.

A nyní o autorově vlastním příspěvku k řešení problému. Podle něho se rozdíl mezi oběma přízvukovacími typy zakládá na opozici slov spisovných (s historicky odůvodněným přízvukem na druhý od konce) a slov lidových (s přízvukem přesunutým na poslední slabiku, při čemž posun přízvuku byl způsoben konsonantisací antevokalickeho [i] (str. 12). Předpokládá se tu tedy už pro starou řečtinu zjev, typický pro t. zv. novou řečtinu lidovou, kde mají substantiva hovorového zabarvení výslovnost [ˈja:], kdežto knižní výrazy výslovnost [i : ja]. Tak zvaná nová řečtina spisovná dává přednost typu druhému. Aby toto své tvrzení dokázal, probírá autor ve svém pojednání všechna doložená řecká substantiva na -ia a konstatuje, že se téměř všechna z nich objevují u prosaíků mezi lety 300 před naším let. a 200 po našem let., tedy v tak zvané koiné, kdežto pro období předcházející je jich doloženo poměrně méně. Je ovšem otázka, zda samo toto zjištění stačí k závěru, že jde o výrazy lidové nebo dokonce vulgární. Vždyť odlišný charakter řecké literatury období helenistického i římského, zvláště nové literární druhy prosaické, mohou odůvodnit už samy o sobě výskyt nových slov. Sch. podpírá své tvrzení aspoň jedním přímým dokladem na přesunutí přízvuku s antevokalickeho [i], totiž Herodianovým svědectvím, že se v hovorové řeči místo *βραχίων* říkalo *βραχίων* (Hdn. I 41, 6 Ltz — str. 11n.).

Autor chce hlouběji zdůvodnit svůj výklad, a proto si klade za úkol prokázat pravdivost těchto čtyř základních thésí: 1. není funkčního rozdílu mezi oběma přízvukovacími typy. 2. hovorová řeč provedla synizesi antevokalickeho [i] již velmi brzy, 3. ona oxytona jsou skutečně vzata z lidové řeči, 4. kolísání mezi obojím přízvukovacím typem je založeno na rozdílu mezi slovy spisovnými a lidovými (str. 12n.). Obecně pak uvádí z různých jazyků rozličné příklady, kdy vedle sebe žije jistý suffix ve formě starší a mladší. Uvedme aspoň dvojici -sal/-sel z němčiny, na př. abstraktum Schicksal a konkrétum Überbleibsel (Sch. se tu opírá o Grimmův výrok, že „se slova na -sel zdají hovorovějšími“), a dvojici -нис/-нъ z ruštiny, na př. abstrakta варение „vaření“, печение „pečení“ a konkréta варенье „zavařenina“, печенье „cukroví“; přesněji řečeno, jde tu o použití suffixu církevněslovanského u výrazů abstraktnějších (str. 13, 17).

Druhá kapitola studie (str. 22—93) je věnována indoevropskému suffixu -(i)jā-, především jeho původu (str. 22n.). Tento suffix je typický hlavně pro abstrakta, jak možno zjistit srovnáním s jinými indoevropskými jazyky, zvláště se staroindickými substantivy na -yā. Tato abstrakta nevznikla však podle Sch. substantivováním ženského tvaru adjektiv na -(i)jo-, jak tvrdí Brugmann, nýbrž je prý v nich nutno hledat — v souhlase s J. Schmidtem — spíše ženská kolektiva v -(i)jā, „asociovaná s neutry“ v -(i)jo- (str. 31), zvláště s jejich plurální formou (srv. dvojice *omīā* n. pl.: *omīā* f. sg.; *īvīā* n. pl.: *īvīā* f. sg.). To ovšem vznik tohoto substantivního typu nevysvětluje, souhlasíme-li totiž s běžným míněním, že právě ženské a- kmeny jsou něčím primárním a plurál neuter teprve formou sekundární. Byla-li vskutku substantiva na -(i)jā původně kolektiva, šel by tedy vývoj směrem od kolektiv ke konkrétům (na př. *κοπρία* „hnůj“ by mělo původně význam kolektivní), ale zároveň od kolektiv k ab-

straktům. Tak na př. *ἡλικία* „věk“ původně znamenalo totéž co *οἱ ἡλικες* „lidé téhož stáří“. Podobně je tomu i s výrazem *ἔταιρία* „přátelství“, kdežto naproti tomu u *μερούσια* „rada starších“, *φρατρία* „bratrstvo“ původní kolektivní význam zůstává, i když je ovšem specialisován jako státoprávní terminus technicus. Konečně pak některá slova na *-ία* mají dosvědčen už jen abstraktní význam, ale Sch. nevyklučuje ani možnost, že na př. *ἐλευθερία* „svoboda“ mohlo kdysi značit totéž co staroslověnské „svoboda“, t. j. „svoboda jako společenství svobodných“, „svobodný jednotlivec“ (str. 32n.).

Po tomto všeobecném úvodě probírá autor postupně všechna doložená řecká substantiva na *-ία*, a to nejprve slova s přízvukem na druhé od konce. Po výkladu o abstraktech (str. 33—44) přechází autor ke kolektivům (str. 44—48) a nakonec ke konkrétním typu *οἰκία* (str. 48—64); tato konkrétní považuje za původní kolektiva s oslabeným kolektivním smyslem (*οἰκία* je podle něho kolektivum k *οἶκος* „dům“ stejně jako v němčině Gehirn k Hirn). Úplná synonymisace pak nastala zvláště tam, kde šlo o vyznačení amorfní masy (*κορμία* = *κόπος* „hnůl“). Poslední část druhé kapitoly je věnována oxytonům (str. 65n.). Vedle kolektiv (str. 66—72) a konkret (str. 72—78) je tu zvláště důležitá skupina, označená jako „původní abstrakta“. Sem patří právě ta výjimečná abstrakta mezi oxytony, jak je uvádí Vendryes (u Sch. navíc ještě *στρατία*! — str. 78—85).

Jestliže se tedy v druhé kapitole snažil Sch. ukázat, že není v podstatě funkčního rozdílů mezi oběma přízvukovacími typy suffixu *-ία* a že se v obou skupinách objevují kolektiva, konkrétní i abstrakta (i když ne vždy ve stejném poměru), pokouší se autor v kapitole třetí (str. 93—126) řešit otázku antevokalickeho [i] a jeho konsonantisace v staré řečtině. Především uvádí zase paralely z jiných jazyků, jako anglické abbreviate [e'brɪ: vɛɪt] = [e'brɪ:vjeɪt] nebo z vulgární latiny mulierem — mulièrem (srv. špaň. mujer). Zvláště poslední případ je poučný, protože tu jde o konsonantisaci přízvučného [i], stejně jako prý tomu je i při konsonantisaci řeckého suffixu *-ία*. V staré řečtině — podle Sch. pro melodický charakter starořeckého přízvuku — je synizeze toho druhu dosvědčena jen zřídka. Ale najdou se takové případy; na př. v Hom. II. IX 332 výraz *Διωνπίας* je nutno číst trojslabičně. Nejde tu tedy o mezi-stupeň [i'ja:] mezi starším [i'ja:] a pozdějším [j'a:], nýbrž konsonantisace antevokalickeho [i] se provedla současně s posunem přízvuku (str. 95.). Ovšem zcela přímých dokladů pro takovouto synizezi v řečtině není, protože tam chybí písmeno pro [j]. Nezbyvá tedy než se obrátit k dokladům nepřímým. Tak především zdánlivé narušení veršové míry (viz výše uvedený verš z Homéra), dále nepsání písmene „I“ na papýrech a nápisích anebo hláskové změny na předchozích konsonantách (assibilace, geminace) mohou tu do jisté míry synizezi dosvědčiti (str. 96).

Synizeze se probírá především ve verších (str. 98—105). Ta je dosvědčena i pro starší dobu, a to poměrně ještě častěji u přízvučného [i] než u nepřívučného. Sch. uvádí pro období od Homéra po Heronda poměr 3 : 2. Ten se však později mění ve prospěch nepřívučného [i], a to v básních „vyššího stylu“ v poměru 1 : 2; u veršů ostatních 1 : 1 (str. 101n.). Této synizezi podléhají především vlastní jména, jistě proto, aby se vešla do metra. Ale i v těch případech, kdy bylo možno volit synonymum, bývá synizeze doložena, tak aspoň u Pindara a u tragiků v lyrických partiích. Naproti tomu se v tragedii neobjevují synizeze v metru iambickém; Sch. to vysvětluje vyšší kulturou slova a stylu v partiích dialogických jako částech pozdějších a umělejších (str. 103). Zajímavé je také srovnání výskytu synizeze a epické dloužení. Epické dloužení, jako zjev zcela umělý a vázaný na epiku, časem ustupuje, kdežto synizeze, kterou považuje Scheller za odraz poměrů v hovorové řeči, naopak přibývá (104n.).

Vynechávání antevokalickeho [i], případně hláskových změn předchozích samohlásek, všimá si autor rovněž i v jednotlivých řeckých dialektech doby klasičké (106 až 117). Konstatuje, že nejstarší projevy konsonantisace jsou dosvědčeny v maloasijské aiolštině, a to okolo r. 500 před naším letopočtem, na př. *Ζιονυ(σιος)* s assibilací místo *Διονυσιος* na nádobě z Fokaie. Pro attičtinu jsou takové doklady již také poměrně časté, totiž z doby okolo r. 400, i pro thesalštinu počínají ve 4. stol. před naší érou, avšak pro boiotštinu a kyperštinu je máme až z doby ptolemaiovských papýrů (116n.).

Pak u Sch. následují příklady z řečtiny poklasičké. Nejdříve se uvádí větší počet míst s vyznačeným písmenem „I“, jak se s tímto zjevem setkáváme na ptolemaiovských i pozdějších papýrech, na nápisích i v glosářích (117—120). Sch. zde upozorňuje, že dochované tvary odpovídají často zcela nebo aspoň částečně příslušným tvarům novořeckým (*τρακαδες* a novořecké *τρακόσιοι* místo *τρια-*). Uvedeny jsou i příklady na geminaci a assibilaci předchozích samohlásek (*ψελλιον, ψιλιον* místo *ψελιον, ζωρως* místo *διωρως*) a srovnávají se s podobnými zjevy v jiných jazycích (lat. „oze“ místo

„hodie“ — str. 121—123). Konsonantisaci antevokalicického [i] chtěl by autor sledovat až do nové řečtiny, vadí mu však některé až dosud nevyjasněné zjevy v dalším vývoji řeckého jazyka (str. 123—125).

Třetí kapitola končí poznámkou, že se konsonantisace antevokalicického [i] zdá být typickým zjevem právě pro hovorovou řeč v obou kulturních centrech starého řeckého světa, v Athénách a v Alexandrii.

Závěrečná 4. kapitola (str. 128—139) začíná shrnutím toho, co bylo řečeno v kapitolách předcházejících. Konsonantisace hovorové řeči stále více proniká a její stopy se objevují v řeči vyššího stylu, zvláště tam, kde jí hláskové okolí méně bránilo (jedinou výjimkou je *παρῶν*, kde předchází skupina muta cum liquida, pro synizesi nevhodná; str. 127). Mimo to se ovšem porůznu objevují i ojedinělé doklady oxytonového přízvukování u výrazů tradičně doložených jako barytona (*οἰκοδομιά*, *αὐτοχειριῶν* a j.; str. 130). Zvláště pozoruhodný je pak výraz *ἀκουήσιον* (Hom. Od. V 248) s přízvukem na samohláse, následující po antevokalicickém [i]. Podle Sch. je prý tu nutno líšit výraz *ἀκουῖα* (jako abstraktum s přízvukem tradičním) a plurál *ἀκουῖαι* (jako konkretum s „mladším“ typem přízvukování, vzatým prý z hovorové mluvy attické; str. 135). Vliv attické hovorové řeči se pak shledává i v tom, že jména malých sídlišť, zvl. attických děmů, bývají oxytona, kdežto pro názvy větších měst a zemí je typický přízvuk na druhé od konce (str. 136n.). Pozornost věnuje autor i tvaru *Ὀλυμπιάων*; ten však vykládá vytržením z paradigmatického svazku, neboť přízvukování *Ὀλυμπία* považuje u tohoto tak běžného vlastního jména za nemyšlitelné (137n.).

V závěru Sch. znova konstatuje současný výskyt obou přízvukovacích typů a chápe jej „jako výsledek jakéhosi kompromisu mezi dvěma hlavními silami, jež charakterizují historický vývoj řeckého jazyka až do dnešních dnů: na jedné straně konservativní zaměření literárního jazyka a na druhé přirozená tendence k dalšímu vývoji, jak se projevuje v lidové řeči“.

Schellerova theorie je lákavá, i když v celém jejím rozsahu nelze s ní souhlasit. Autor měl ovšem ztíženu práci tím, že řecké přízvukování, jak je tradováno v našich textech, je dílem alexandrijských učenců (3. stol. před našim let.) a že nelze dost dobře posoudit, do jaké míry byli oni ještě schopni přesně zjistit stav přízvuku pro období předcházející (viz str. 8n.). A přímých svědectví pro starší dobu je velmi málo. Proto také nemá průkaznou hodnotu zjišťování, kolik oxytonů na *-ia* se objevuje u Homéra, kolik u Hesioda, u lyriků či v dramate (viz str. 11). Nebo proč právě slovo *στρατιά* „vojsko“, které bylo jistě stejně běžné v řeči lidu jako v ústech vládců, politiků, filosofů i básníků, mělo být zasaženo novotou hovorového přízvukování? Je velmi obtížné věřit, že by tento výraz na př. u Pindara, kde je doložen po prvé, byl přízvukován ještě snad jako *στρατία* a že potom teprve došlo k posunutí přízvuku. A nebyl-li za Pindara přízvuk na druhé od konce, jak daleko tedy do minulosti se odvážíme promítat onu hovorovou tendenci antevokalicického [i] ke konsonantisaci? Spíše se zdá — a bylo by tu snad na místě upozornit na nedávnou výslou Kurylovicovu práci *L'Accentuation des langues indo-européennes*, Kraków 1952 (str. 134), že v tomto případě jde spíše o značně složitější a snad i soustavnější, a vůbec jistě starší přesuny přízvuku, aby bylo možno je uvádět ve vztah s onou konsonantisací, doloženou teprve poměrně pozdě. Konečně bylo by tu snad na místě upozornit i na poměrně časté oxytonování řeckých substantiv I. deklinace vůbec, srov. výrazy jako *θεά*, *φθωά*, *τυαί*. To by zase svědčilo o všeobecnější a starší tendenci v prehistorii řeckého jazyka.

Schellerova studie tedy nepodává uspokojivý výklad o původu rozdílného přízvukování řeckých slov na *-ia*, stává se však přesvědčivou tam, kde se autor přestává zajímat o vznik suffixu samého a kde hodnotí na podkladě bohatého materiálu jazykový stav období poklasického. Oba typy jistě na sebe navzájem působit mohly a vznik většího nebo menšího kolísání je pak zcela nasnadě. A přitom si ovšem oxytonový suffix, který poskytoval větší možnosti pro konsonantisaci antevokalicického [i], získal větší pravděpodobnost, že se ho za určitých podmínek zmocní hovorová řeč jako suffixu více vyhovujícího běžnému hovoru, neboť ten nedbá přesných pravidel orthoepických a hledí spíše k úspoře artikulace.

Kdy však začala tato tendence k oxytonesi, to zůstává pro starou řečtinu otevřenou otázkou, neboť příklady na kolísání přízvuku, uvedené v závěrečné kapitole, jsou často velmi podezřelé. Sám autor to přiznává (viz na př. na str. 127 doklad *αιτιαί* a j., na str. 129 *ῥοδιά*), a nakonec se vlastně opírá jen o tři příklady, kdy o kolísání podávají svědectví přímo starověcí gramatikové nebo vykladatelé textů. Není sice vyloučeno, že se v případech jiných, než je suffix *-ia*, projevila konsonantisace antevokalicického [i] již dříve (snad aspoň u maloasijských Aiolů), ale u řeckých substantiv, zakončených

právě tímto suffixem, je možno o začátcích této změny, stejně jako o současném posunutí přízvuku na poslední slabiku, mluvit nejdříve až v období hellenistickém. A tu je ještě nejisté, v jakém rozsahu se tato tendence realizovala. Že jistě celý řecký svět nezasáhla, ukazuje to, že některé novorecké dialekty nemají po ní ani stopy.

Tím ovšem vyvstává zároveň otázka souvislosti mezi touto tendencí a tendencí současně novorecké mluvy hovorové. Snad jde skutečně o tendenci souvislou, o tendenci, která žila a žije v lidové řeči neustále pod povrchem konservativního úsilí jazyka spisovného, podporovaného tradičním způsobem psaní. V tom Schellerovy vývody přesvědčují nejvíce. Jeho výklady o neustálém prolínání obou těchto sil, tendence konservativní a tendence progresivní, jsou velmi pozoruhodné a osudy řeckého *-ū* a *-ū̄*, — jejich vzájemný poměr se jeví v historickém vývoji řeckého jazyka jakoby stále a stále napjatějším — správnost Schellerových výkladů jen potvrzuji.

Posuzovaná studie je práce velmi důkladná. Autor tu snesl velké množství materiálu, zvláště z období poklasického, a všímá si nejen řeckého jazyka spisovného, ale i dialektů, uvádí doklady z nápisů a papyrů a opírá se leckdy i o nálezy z poslední doby, dosud filologicky nezpracované. Ale zároveň používá i moderních metod bádání obecně lingvistického. Nevšimá si tedy jednotlivých jevů řeckého jazyka izolovaně, jak se dříve leckdy dalo, nýbrž se vždy snaží o vhodná srovnání s podobnými jevy v jazycích jiných. A to cenu jeho studie ještě zvětšuje.

Antonín Bartoněk

Herbert Bräuer: Der persönliche Agens beim Passiv im Altbulgarischen. Akademie der Wissenschaften und der Literatur in Mainz, Abhandlungen der geistes- und sozialwissenschaftlichen Klasse 1952, Nr. 3.

Autor této práce, západoněmecký filolog H. Bräuer, je žákem známého německého slavisty Maxe Vasmera. Je to cenná práce materiálová, která je skutečným přínosem ke studiu slovanských jazyků. Proto ji každý slavista rád uvítá, a to tím raději, když si uvědomí, že vznikla na západě, kde některé jazykovědné směry propadly idealismu a zašly do neplodného pojmání jazyka jako metafysické struktury, odtržené od lidské činnosti, od dorozumívací funkce.¹ Tato práce je nám svědectvím, že i tam jsou mnozí poctiví jazykovědci, kteří vycházejí z materiálu, studují jej historicko-srovnávací metodou a docházejí tak k cenným výsledkům.

Cílem Bräuerova zkoumání je zjistit, jak se vyjadřuje ve staroslověnině osobní činitel při passivu, jaký je poměr předložkové vazby (genitivu s předložkou *otъ* k prostému instrumentálu a jaké jsou příčiny dvojího vyjadřování činitele. Tento jev zkoumá na základě rozboru kanonických památek (evangelijní texty srovnává též s Ostrom. a Nikol. evangeliem). Doklady cituje přesně. Jak jsem zjistila namátkovou kontrolou a srovnáním se svým materiálem z práce o instrumentálu ve staroslověnině, je excerpt téměř úplná (chybí jen 7 dokladů). Doklady Bräuer interpretuje správně. Snaží se postihnout i rozdíly mezi jednotlivými památkami a mezi různými vrstvami v památkách samých. Tak v evangeliích podává zvláště materiál z části evangeliární, v kodexu Supraslském z jednotlivých homilií a martyrií a pod. Vydání památek volil vcelku vhodně. Bylo by však vítané, kdyby doklady z evangeliáře Assemaniho srovnával také s fototypickým vydáním Vajsovým—Kurzovým a necitoval jen podle Črnčiče. Euchologium Sinajské excerptoval z vydání Frčkova a neměl bohužel nové přesnější vydání Nachtigalovo. Bohatý seznam literatury ukazuje, že autor čerpal nejen z nejdůležitějších literatury srovnávací, ale také z mluvnických prací o jednotlivých slovanských jazycích. Opírá se zvláště o Havránkovu práci Genera verbi v slovanských jazycích.

V první kapitole si všímá obecně vyjadřování prostředku a prostředníka a osobního činitele ve staroslověnině a zkoumá, zdali se tu mohl uplatnit vliv řecké předlohy na výběr vyjadřovacího prostředků v překladu. Dosavadní literatura nevěnovala těmto otázkám skoro žádnou pozornost, a pokud si rozdilu ve vyjadřování činitele všimla, nevykládá jej. Poměrně nejvíce materiálu přináší práce Havránkova Genera

¹ Srov. na př. sovětské články o americké lingvistice v Izv. AN SSSR, otd. lit. i jaz. XI, 1952, č. 4 a ve Vopr. jazykoznanija 1952, č. 5 (dokumentaci přináší SV — jazykověda III, 1953, 240), článek Aleksandrovův ve sborníku *Voprosy dial. i istor. materialisma v trude I. V. Stalina* (čes. překlad SV — jazykověda II, 243 n., zvl. str. 248), O. S. Achmanovce o Hjelsmanově glossematice ve Vopr. jazykoznanija 1953, 3, 25—47 a jiné.